

Jadranka Brkić-Vejmelka
Sveučilište u Zadru
jbrkic@unizd.hr

Izvorni znanstveni članak
(primljeno 10. 11. 2019.)
UDK 910.4(497.526)

LIKA U PUTOPISU DRAGUTINA HIRCA – POZIVNICA ZA (TURISTIČKO) PUTOVANJE

U ovom radu predstavlja se putopis Dragutina Hirca s kraja 19. stoljeća u kojem su detaljno opisani Lika i Plitvička jezera. Detaljnim opisima ovaj je putopis pridonio upoznavanju i popularizaciji Like i Plitvičkih jezera, koji su u vrijeme tada već prisutnog turizma u Europi, u turističkom smislu zaostajali. U radu su analizirani dijelovi teksta koji se eksplicitno odnose na turizam kao i oni koji se implicitno kao takvi mogu iščitati. Iz analize je uočljiva prisutnost svijesti o potrebi upoznavanja, istraživanja i očuvanja prirodne baštine kao i adekvatne turističke valorizacije cjelokupnog prostora Like. Ovaj putopis bio je osnova za daljnja prirodnoznanstvena istraživanja Like i Plitvičkih jezera i u nedostatku turističkih vodiča gotovo idealno štivo za turistička putovanja.

Ključne riječi: Hirc, Lika, Plitvička jezera, putopis, putovanja

Uvod

Hrvatski prirodoslovac, putopisac i publicist Dragutin Hirc (1853.–1921.), bio je autor brojnih radova iz područja botanike, zemljopisa te autor putopisa, koji su predstavljali opise njegovih putovanja po Hrvatskoj. Jedan je od najznačajnijih hrvatskih putopisaca koji je iz iskustva s više od šest stotina različitih putovanja napisao nekoliko značajnih putopisa. U njima detaljno analizira prostor kojim putuje i kojeg upoznaje opisujući biljne i životinjske vrste, reljefna i klimatska obilježja, osobitosti geomorfoloških oblika, kao i naselja i stanovništvo koje na pojedinim područjima obitava. U Hircovim opisima Like i Plitvičkih jezera (iz 1900. godine) iščitava se ne samo oduševljenost prirodnim raznolikostima i osobitostima, već i

mogućnost za njihovu bolju gospodarsku i društvenu valorizaciju. Uvjeren u izuzetnu vrijednost pojedinih prirodnih lokaliteta, posebice Plitvičkih jezera i pojedinih špilja, detaljizira njihove opise i anticipira njihov mogući turistički razvoj.

Putopisi i vodiči

Putopisi su književna vrsta u kojoj pisac iznosi svoje dojmove i zapažanja o zemljama, krajevima i gradovima kroz koje putuje (URL 1). U širem značenju putopis je i općekulturna, vjersko-religiozna, znanstvena, popularno-znanstvena vrsta teksta u kojoj autor izlaže svoje putničko iskustvo (URL 2). Pisanje putopisa seže u daleku prošlost, od antike preko srednjeg vijeka do baroka i prosvjetiteljstva, a može ih se shvatiti i kao svojevrstne kulturne konstrukte (SCHNEIDER 2002.). Intenzivnije se objavljuju od kraja 18. i tijekom 19. stoljeća u razdoblju Grand Tour putovanja, koje se smatra početkom turizma u svijetu. Putopisi su bili jedan od načina prijenosa informacija o svijetu, o osobitostima prirodne i kulturne baštine, o stanovništvu i naseljima, organizaciji i načinu života pojedinih dijelova svijeta.

U *Enciklopediji turizma* (JAFFARI 2000.), kada se govori o pojavi prvih putopisa, navodi se djelo *La Guide des Chemins de France* iz 1552. godine, u kojemu je autor Charles Estienne kompilirao zabilježbe s puta po Francuskoj (DeBEER 1952.). Ipak, i stariji zapisi s vjerskih, znanstvenih, trgovačkih i inih putovanja svjedoče o brojnim putničkim iskustvima.

Putopisi su u početku bili strukturirani tako da su obuhvaćali pretežno geografske i povijesne činjenice vezane uz prostor koji se opisuje na sveobuhvatan i impersonalan način (DeBEER, 1952. u JAFFARI 2000.). Predstavljali su „privilegirano svjedočanstvo ‘filozofske geografije’ u kojoj prosvjetitelji spoznaju zaostalost dijela Europe podređuju filozofskim vrijednostima civilizacije“ (TAFRA 2011.).

Kroz proznu književnu formu, putopisima se opisuju tijek putovanja i izgled pojedinih prostora kao objektivni elementi i dojmovi, a zapažanja, razmišljanja i stavovi autora kao subjektivni elementi tog prikaza. Opisi putovanja s „mješavinom“ objektivnih i subjektivnih elemenata jedan su od razloga zašto cijeli niz putopisne literature još uvijek plijeni pozornost čitatelja. Premda postoji razlika u putopisima koji obrađuju s jedne strane zavičaj i domovinu ili s druge strane tuđinu, inozemstvo, zajedničko im je da progovaraju i o samim autorima, njihovim afinitetima, doživljajima, njihovoj osobnosti. Poticaj brojnijim putovanjima dao je razvoj prirodnih znanosti i novi pristup proučavanju prirode i prirodnih pojava, ali i novi interes za kulturnu baštinu, posebice od druge polovice 18. i tijekom 19.

stoljeća, pa se sukladno tome pojavljuje sve veći broj putopisa koji obiluju prirodnanstvenim, ali i povijesnim i političkim opažanjima (ZLODI 2007.). Premda je prostorna percepcija oduvijek zauzimala vrlo važno mjesto u određivanju čovjeka prema prostoru (PAVIĆ 2012.), uloga i oblik putopisa u međuvremenu su se značajno izmijenili. Naime, izmijenili su se stil i način pisanja, stil i način života, način putovanja i načini informiranja. Pri njihovom iščitavanju i razumijevanju nije nevažna činjenica da „nema nijednog prikaza putovanja bez fikcionalnih elemenata i da nije lako razgraničiti razliku između doživljenoga i izmišljenoga te da se ne može jednoznačno povući granica između „stvarnih“ i imaginarnih“ putovanja (SCHNEIDER 2002.). Ipak, putopisi su književna vrsta koja se temelji na vjerodostojnom putovanju subjekta (putopisca) pa spada u nefikcionalni prozni oblik (DUDA 1998.).

Premda su se u Hrvatskoj putopisi javili u razdoblju romantizma, njihove pojave tada još nisu utjecale na razvoj turizma (VUKONIĆ 2005.). Među prvim značajnijim hrvatskim putopiscima bili su Antun Nemčić, Petar Preradović, Dimitrije Demeter i Luka Botić (JEŽIĆ S. u RAŽNJEVIĆ-ZDRILIĆ 2013.). Brojni su se hrvatski književnici, intelektualci i znanstvenici ogledali u toj književnoj formi. Tako su npr. poznati putopisi A. G. Matoša, V. Nazora, P. Budaka, M. Pejića, T. Ujevića, A. Cesarca, D. Hirca, Lj. Vukotinovića, J. Horvata i drugih. Premda su u prošlosti autori putopisa bili pretežno pisci kojima je ovo bila jedna od „slobodnijih“ književnih formi ili znanstvenici koji su ujedno istraživali pojedina područja, s vremenom se kao autori pojavljuju i mnogi drugi, tj. putnici koji se osjećaju sposobnima izraziti svoje doživljaje i percepciju prostora bez obzira na profesionalnu usmjerenost.

Osim kao književna vrsta, putopisi se ubrajaju i u novinarsku vrstu. Tako su npr. u najstarijim hrvatskim novinama, *Narodnom listu*, koji izlazi u Zadru od 1862., dugi niz godina u podlistku tiskani putopisi brojnih autora. Ovi putopisi utjecali su na razvoj kulturnog i književnog života Zadra (RAŽNJEVIĆ-ZDRILIĆ 2013.).

Putopisi su imali značajan utjecaj na pojavu i pisanje turističkih vodiča. Vrijeme njihova objavljivanja uglavnom se poklapa s počecima sve brojnijih turističkih putovanja. S obzirom na to da je turizam vjerojatno najznačajnija putnička pojava 19. stoljeća (DUDA 1998.), opisivanje krajeva i putovanja koja su osim rasonode značila i upoznavanje s nepoznatim ili nedovoljno poznatim prostorima ujedno su bili vodiči za putnike-turiste, a pojavili su se u prvoj polovici 19. stoljeća u Europi. Prvi autori vodiča bili su John Murray (Ujedinjeno kraljevstvo) i Karl Baedeker (Njemačka). Za razliku od putopisa, vodiči su knjige koje sadrže informacije o nečemu kako bi se

korisnik mogao snaći pa su to npr. informacije putnicima o zemljama i predjelima u koje putuju, a posebno o mjestima koje je vrijedno vidjeti (VUKONIĆ, ČAVLEK 2001.). Prvi pisani vodiči bili su vrlo iscrpni, s detaljnim opisima naselja, vrijedne kulturne baštine, povoljnih mjesta za odsjedanje i povoljnih prometnih ruta. Premda spadaju u informativnu vrstu pisanog štiva, vodiči istovremeno stvaraju „mitove o pojedinim mjestima koje čitatelji posjećuju“ (FÜRSCH 2019.) i time bitno utječu na popularizaciju tih mjesta, koja su potom dobila naziv „turistička“. Kao književna forma opstali su do danas i još uvijek se pišu, premda suvremena tehnologija nudi brojne kraće ili duže fotodokumentirane zapise s putovanja, s doživljajima koji se događaju „ovdje i sada“. Danas se, uz korištenje novih medija, putem novih tehnologija, kao što su objave tekstova u obliku blogova, *twittera*, *facebook* stranica/profila, *instagrama*, *you tube*-a itd., pojavljuju novi oblici vodiča sve brojnijih autora.

Percepcija Like u Hircovom putopisu

Među putopisnim djelima Dragutina Hirca najznačajniji su *Putopisi* (1878.), *Hrvatsko primorje: slike, opisi i putopisi* (1891.), *Gorski kotar: slike, opisi i putopisi* (1898.), te *Lika i Plitvička jezera: putne uspomene* (1900.). Zapis s putovanja pod naslovom *Lika i Plitvička jezera: putne uspomene* bio je rezultat autorovih „putovanja i prirodnih izučavanja“. Knjiga je izdana 1900. godine u nakladi Lavoslava Hartmana u Zagrebu. Ovaj putopis nije nastao nakon samo jednog putovanja jer, kako navodi autor, prvi put u Lici boravio je 1874. godine, a u knjizi se spominje putovanje u ljetnim mjesecima 1895. godine. Vrijednost ovog putopisa je, dakle, i u činjenici da je autor u više navrata, više puta kroz duže vrijeme, boravio na prostoru Like i da ga je na taj način mogao detaljnije upoznati, a time i vjerodostojnije prikazati. Djelo je svojevrsna kompilacija bilježaka, radova, članaka o Lici i Plitvičkim jezerima koje je autor dopunio i ujedinio u jednoj knjizi. Na samom početku putopisa, autor se zahvaljuje „sponzorima“ koji su mu novčanim potporama omogućili putovanje i boravak u Lici (Visoka kraljevska zemaljska vlada). Kao glavni motiv i cilj svoga putovanja Hirc eksplicitno navodi da mu je cilj istražiti Liku „u geografskom pogledu, a naročito njezinu floru i faunu“. Motiviran je bio nedovoljnim spoznajama o prirodnim obilježjima ovog dijela Hrvatske, posebice o pojedinim biljnim i životinjskim vrstama te geomorfološkim pojavama u kršu, osobito špiljama.

Dok su neki krajevi Hrvatske bili češće i više opisivani, kao npr. Dalmacija, manje je takvih zapisa o Lici i ličkom prostoru. Tako Većeslav Heneberg (1922.)

upozorava na vrlo štute opise Like koji datiraju iz 16. i 17. stoljeća govoreći da su „najbolji stari opisi Like, iz kojih saznajemo za izgled starih gradova, za prilike i život stanovnika nisu naučna dela, nego su napisani u svrhe vojne ili upravne“. Zanimljivi su opisi Like autora Balthasara Hacqueta (2008.) u djelu *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena*, kojeg je Hirc citirao na više mjesta i pozivao se na njegova zapažanja. Prostorno-geografski Hacquet Liku omeđuje „s toliko brda; tu su Dinara, Velebit, Plješevica i Kapela. U Lici su malim predgorjem odijeljena područja Krbave, Zrmanje i kotar Otočac, graniči s Ramom, na jugu s Dalmacijom, na zapadu s Morlačkom, na sjeveru s turskom Hrvatskom“ (HACQUET 2008.). S obzirom da je Hacquetova knjiga rezultat putovanja po Lici koje se odvijalo stotinu godina prije Hircovih putovanja, nije ne očekivano da u opisivanju naselja i stanovništva Hacquet doživljava lički kraj kao nesiguran i slabo naseljen, jer navodi da ima samo mali broj sela s nekoliko kuća, koje su većinom raštrkane po šumama. Spominje Gospić kao „glavni grad u Lici“. U opisu kuća Hacquet naglašava jednostavnost i prepoznaje siromaštvo (građene od kamena ili drva, pretežito su bile bez prozora i bez namještaja, s ognjištem u središtu kuće). Uza sve to, Hacquet primjećuje nedostatak prometnica u ličkom prostoru, kao i nedostatak prijevoznih sredstava (zaprežnih kola), a time dijelom opravdava (objašnjava) nedostatak obrta i obrtnika. Kada piše o Ličanima ističe kako su oni „najsrčaniji ljudi koje je upoznao, hrabri i otporni“. Hacquetovi opisi bili su značajni i za Hircove putopise te ih je u više navrata spominjao i citirao.

Kao prirodoslovac, planinar i putopisac, Hirc je u svojem putopisu dao iscrpan prikaz Like: opisao je vegetacijski pokrov i životinjske vrste kao i njihova staništa, opisao je pojedine reljefne oblike i pokušao objasniti genezu njihova postanka, a svoj poseban interes za speleologiju izrazio je u detaljnim opisima brojnih ličkih špilja. U nekoliko poglavlja bavi se tematikom Plitvičkih jezera - pisao je o njihovom postanku, izgledu, biljnom i životinjskom svijetu. Ovako širok interes autora posljedica je i završenog Prirodoslovnog studija u Grazu, posebnog interesa za botaniku kao i želje za istraživanjem „prezanimljivog zaleđa“. Osim toga, Hirc je napisao i brojne znanstvene rasprave s područja botanike i zoologije (HORVATIĆ 2002.). U prilog njegovom interesu za istraživanja i pisanje putopisa jest i činjenica da je bio prvi „odgovorni urednik“ časopisa *Hrvatski planinar*¹. Opisujući hrvatske gore i planine, nastojao je pomiriti znanstveni stil s književničkim izričajem

1 Prvi broj *Hrvatskog planinara*, vjesnika Hrvatskog planinarskog društva u Zagrebu, izašao je 1898. godine. Kao odgovorni urednik radio je od 1898. do 1903.

doživljaja ljepote (POLJAK 1994.). Ipak, treba naglasiti da je Hirc opisivao i naselja, izgled i strukturu kao i stanovništvo pojedinih naselja. Putopisi Dragutina Hirca uvršteni su u antologiju hrvatskih putopisa i u antologiju hrvatske planinarske književnosti.

U ovom putopisu Hirc piše narativnom progresijom, u skladu s kretanjem u prostoru pa predstavlja putopisni standard u kojemu putovanje prostorom odgovara vremenskom slijedu putovanja, a kompozicija je podređena prostornom odnosno geografskom kriteriju (ZLODI 2007.). Knjiga je strukturirana u nekoliko poglavlja podijeljenih po mjestima posjeta za koje autor smatra da su značajni bilo zbog njihovih prirodnih, povijesnih, kulturnih ili socio-geografskih značajki.

Hircovo putovanje odvijalo se po ruti Brinje-Otočac-Gospić-Oštarije-Karlobag-Gospić-Gračac-zrmanjska-dolina-Plitvička jezera. Uz opise, u knjizi su i crno-bijele ilustracije (55) autora Vaclava Leva Anderlea, koje prikazuju naselja, krajolike i stanovnike. Ilustracije autora Anderlea postale su ujedno simbolom Hircovih putopisa (FRKOVIĆ, 2009.). Za područje Plitvičkih jezera uvršteno je i nekoliko fotografija.

Na samom početku opisivanja svoga putovanja, u Pripomenku, Hirc definira lički kraj kao vrlo zanimljiv i poseban, pa citira povjesničara Radoslava Lopašića (1888.) „...nema ni u geografskom, a kamoli u etnografskom i povijesnom obziru zanimljivijega priedjela u našoj domovini, nego li je žalibože danas sbog slabe komunikacije dosta osamljena i zaboravljena junačka Lika, to čudovište prirodnih ljepota, ta kolievka slavni starih hrvatskih vitezova“. Iz ovog Lopašićevog iskaza, Hirc je prepoznao sublimiranu problematiku Like - premda upečatljivih prirodnih osobitosti, turbulentna povijesna događanja i stalno prisutni demografski problemi bili su uzrokovani i prometnom izoliranošću.

Hircov putopis kao turistički vodič

U putopisu se, kroz sve odjeljke, naglašavaju prirodne ljepote, prirodni fenomeni ličkog područja te se dovode u vezu s mogućnostima turističkoga razvoja. Očita je dominacija romantičarske zanesenosti, očaranost i ljubav prema prirodi i krajevima koje Hirc opisuje (ŠIŠIĆ 2011: 20). Stalno je prisutan i značajan element domoljublja koji se, između ostalog, da iščitati iz Hircovog poziva domaćem stanovništvu da upoznaju vlastitu domovinu „Ne idimo u strani sviet, kada drugi dolaze k nama, da gledaju ono, što još nisu vidjeli nikada i da se gledajući čude i dive!“, čime potvrđuje prisustvo vlastitog romantičarskog zanosa.

U tekstu se na više mjesta prizivaju turizam i turisti kao oni koji mogu doprinijeti upoznavanju, popularizaciji i financijskom oporavku ovog siromašnog ruralnog prostora pa, između ostalog, kaže „Daj bože da ovaj čedni putopis doprinese ...da u njezine osobite krajeve navrne i što više putnika, naročito pak takovih, koje je sreća obilatije nadielila novcem“. Spominjanje prirodnih ljepota i zazivanje brojnijih posjetitelja može se iščitati i u Hircovom putopisu *Hrvatsko primorje: slike, opisi i putopisi* (1993.) u kojemu on u Opatiji vidi veliki potencijal i kaže „Našu Opatiju čeka velika budućnost...“. Međutim, u putopisu o Lici i Plitvičkim jezerima puno češće spominje prirodnu baštinu i njezino značenje kako za lokalno stanovništvo, cijelu Hrvatsku tako i za strane posjetitelje.

Da je Hirc uočio turistički potencijal Like može se iščitati i iz njegovih brojnih zapažanja. Prilikom opisa uspinjanja na Visočicu spominje pouzdanje u svoju „turističku snagu“, koja mu je trebala kako bi uspio u nakani dolaska na sam vrh. Ovdje on identificira i povezuje snagu i motivaciju (turista) za upoznavanjem nepoznatih krajeva. Fasciniran je pogledom s Visočice, koji mu je omogućio pregled cijele Like, dijela Jadranske obale od Zadra sve do Knina, na sjeveru do Kvarnera i južnih dijelova Istre, pa čak i dijelova Apenina u Italiji. Pri tome on zamjećuje „putujući već mnogo godina domovinom i gledajući joj tolike krasote i mile i divlje romantike, svagda smo žalili, da smo sami, da nije s nama koja stotina ljudi, koji bi smetnuli u dušu sve ono, što nam domovinu čini liepom i krasnom; što nam ju čini jednom od najzanimljivijih zemalja u Evropi. To ne velimo samo mi, to nam rekoše nekoji muževi, koji prodoše polovicu svieta“. On očito žudi za posjetioci-ma koji bi upoznali prirodne ljepote Like.

U tekstu se spominje „glasoviti turist“, dr. Ivan Frischauf, koji se 1874. penjao na Visočicu, pa autor očekuje njegov utjecaj na širenje informacija o prirodnim osobitostima Like. Hirc time poziva veći broj posjetitelja i očekuje razvoj turizma i njihov dolazak u većem broju kako bi uživali u ljepotama, ne samo Like već i ostalih dijelova Hrvatske jer se istovremeno pita „hoće li turistika kod nas još dugo biti u povojima, hoće li se naskoro naći muž, koji će te povoje razriešiti?!“. Međutim, tada kao i danas, odabiri mjesta turističkih putovanja bili su uvjetovani globalnim trendovima, političkim i ekonomskim prilikama (FÜRSICH 2019.) kao i prometnom dostupnošću. Pojedini dijelovi Hrvatske u vrijeme Hircovih putovanja, premda izuzetno privlačni, bili su prometno gotovo nedostupni ili teško dostupni. Druga polovica 19. i početak 20. stoljeća vrijeme je sve intenzivnijeg razvoja turizma širom Europe. Jak poticaj tom razvoju dala je izgradnja željeznice. Od prvog Cookovog organiziranog putovanja (1841.) i u dijelovima Hrvatske polako

se počinju razvijati elementi turističke ponude. One su također bile pospješene boljom prometnom povezanošću. Terezijana kao makadamska cesta, kojom je Hirc putovao do Karlobaga, bila je jedna od važnih spojnica ličkog prostora s obalom, povezala je Liku preko Velebita s lukom Karlobag. Nova Terezijana (izgrađena u razdoblju od 1786. do 1789.), o čijim poboljšanjima i autor piše, svakako je pogodovala razvoju Gospića i prometu luke Karlobag (FELETAR 2016: 56). Stoga je i ovaj putopis imao izuzetno značenje za upoznavanje do tada nedovoljno poznatih dijelova Hrvatske. Prometnice i prometne veze autor podrobno opisuje u pojedinim odjeljcima te navodi i potrebno vrijeme za svladavanje pojedinih etapa što je, u maniri vodiča, moglo poslužiti kao značajna pomoć i orijentacija putnicima.

Slično je i Alberto Fortis, stotinu godina prije Hirca, naglašavao kako se o našim krajevima ne zna dovoljno, a iz nedovoljnog znanja proizlaze brojne predrasude, pogotovo vezane uz sigurnost putnika. U djelu *Putovanje po Dalmaciji* (1774.), koje je postalo tadašnji pravi bestseler, pokušao je demantirati percepciju Dalmacije kao opasnog i nedovoljno pristupačnog područja te predstaviti domicilno stanovništvo kao dobronamjerno i ne tako opasno kako ga se često do tada prikazivalo. Hirc je na tom tragu opisivao lički kraj i Ličane; opisuje ih kao one koji „imaju volje k radu i ustrajni su“ jer im je „priroda maćuhinski dala samo zdrav planinski zrak i bistru vodu-živulju“, kao hrabre, čvrste, krepke i snažne. Pri organizaciji i provedbi pojedinih etapa putovanja, autor je imao potporu u lokalnom stanovništvu. Naime, pojedinci su mu svesrdno pomagali. Prilikom opisa stanovnika Like, uspoređuje svoje impresije s Hacquetovim, koji je na sličan način opisao Ličane, njihove životne uvjete i način života.

Hircove opaske vezane uz turizam pojavljuju se na više mjesta u putopisu. Posjetivši Bag (Karlobag) opisao je morsko kupalište, koje su „izgradili mještani uz mali morski zaton“, a zamjećuje da je vrlo „jednostavno“ (sastojalo se od kamene kuće pokrivene daskama, dvije klupe i nekoliko čavala). Iz ovoga je razvidno da ličko-velebitsko Podgorje nije u potpunosti zaostajalo za novim trendovima koji su se odnosili na pojave turističkih aktivnosti na europskom Sredozemlju (kupaње u moru), a koincidira i s pojavom prvih kupališta duž Jadranske obale. Autor ne navodi kada su radovi oko kupališta izvedeni, ali s obzirom da je on Karlobag posjetio 1895. godine, očito je već tada ovaj grad imao javno, morsko kupalište. Premda su se neka morska kupališta na Jadranskoj obali otvorila za javnost i ranije, kao npr. u Rijeci, 1841., u Puli 1885., u Zadru i Crikvenici 1888., a u Poreču 1895. (VUKONIĆ 2005.), i druga, danas značajna turistička mjesta, kasnije su nego li Karlobag pristupili uređenju javnih plaža. U Karlobagu su tada bile otvorene i go-

stionice (*Smojver* i *Uzelac*) koje su nudile hranu i smještaj što je također posljedica sve većeg značenja luke i većeg broja posjetitelja. Povezanost Karlobaga s ostalim obalnim naseljima bila je izrazito loša. Dijelovi sjevernog velebitskog Podgorja, a posebno južnog podvelebitskog Podgorja za pisca su „tužno podgorje“, jer ga opisuje kao surovo, s malobrojnim naseljima i stanovništvom. Ovdje je Hirc potpuno iskren, ne uljepšava opis kad kaže „...i koliko je od mora zadnjega velebitskog vrha, opet kamen, da se zgražáš s te strahote. Užasán je to kraj...“. Očito autor nije uvijek romantičarski impresioniran ličkim krajobrazom, već ga i objektivno promatra, pa znajući i okolnosti u kojima su se odvijali određeni prirodni i društveni procesi, opisuje goleti, ogoljene padine ličkog velebitskog Podgorja kao „užasán krš koji je posljedica ne samo tuđinske sječe šuma, već i nerazumne ispaše žitelja toga kraja“. Naime, u razdoblju od 17. do 20. stoljeća pojedini su procesi, kao što je uvođenje ratarstva uz postojeće stočarstvo, na ovom području pojačali pritisak na prirodnu sredinu, a to je ujedno razdoblje različitih oblika degradacije kao što je deforestacija i erozija (FÜRST-BJELIŠ, LOZIĆ, PERICA 2001.), čime su bili pospešeni procesi širenja krških goleti.

Zapisi o Plitvičkim jezerima

Dragutin Hirc pisao je u više navrata o Plitvičkim jezerima. Njegovi opisi su vrlo detaljni pa se i taj dio putopisa može razmatrati i iščitavati kao turistički vodič. On navodi prometne veze dajući preporuke putnicima koji dolaze iz različitih pravaca i opisuje mogućnosti kako najlakše stići do Plitvica, preporučuje različite rute na dolasku i odlasku što je element dobrog turističkog vodiča. Zanimljiva je Hircova tvrdnja kako su Plitvička jezera „najsigurnija luka za razne turističke puteve“. Premda je uočio i opisao putove koje je dalo urediti „Društvo za uređenje i poljepšavanje Plitvičkih jezera i okolice“ (osnovano 1893.) kako bi se jezera mogla lakše obilaziti, autor nije komentirao te aktivnosti koje su bile velika intervencija u prirodi.

Detaljni su opisi Plitvičkih jezera, od Gornjih do Donjih jezera s detaljima o svakom jezeru, poput dimenzija jezera, udaljenostima, prikladnim putovima, vidikovcima, pa čak i opisima zvukova koji su se mogli čuti prilikom njihova obilaska. Pri tome se pisac stalno obraća „putniku“ koji će obilaziti Plitvička jezera i nudi mu najbolje prilike kako bi mu bio „utisak izenadan i veličajan, a to treba da traži putujući osobito na Plitvička jezera“. Kako bi objektivizirao svoj doživljaj i ushićenost, navodi opise dr. Frischaufa, „turista i profesora“, koji je obilazeći

Plitvička jezera i iznoseći svoje doživljaje naglasio oduševljenost njihovim izgledom i prizorima koje pružaju brojni slapovi, riječna korita i okolna vegetacija. Hirc je, htijući biti potpuno uvjerljiv, navedeni tekst ostavio u izvornom obliku na njemačkom jeziku. Koliko je prostor Plitvičkih jezera zanimljiv i poseban, autor želi potvrditi i činjenicama o dolasku brojnih prirodoslovaca, osobito botaničara, koji su proučavali i zabilježili njihove geografske, geomorfološke, hidrološke i biološke osobitosti. Posebice su mu bili zanimljivi botaničari koji su na području Plitvičkih jezera istraživali i identificirali rijetke biljne vrste. Između ostaloga izdvaja hrvatske botaničare J. Schlossera i Lj. Vukotinovića. Ljudevita Vukotinovića² Hirc apostrofira kao svestranog intelektualca, političara, književnika i znanstvenika-prirodoslovca, koji je sredinom 19. stoljeća, istražujući floru Like, u šumi Jasikovac našao rijetku ružu te je nazvao *Rosa Likana*.

Svoje opservacije o Plitvičkim jezerima uspoređuje s Hacquetovim te razumije njihovu genezu, značaj vode i sedre u formiranju i povezivanju pojedinih jezera, a posebno naglašava ulogu i značaj šumskih površina koje promatra kao važan dio cjelokupnog eko sustava, jer „...drveće ne samo da podržava vlagu, da djeluje na zračne oborine, već ono svojim korijenjem podržava zemlju i onu krš, što je pod njome. Kad bi tu bila golet, ...ona bi postajala sve plitčija, da bi se kamenjem, gruhljem i taložinama napunila i napokon ih nestalo“. On uočava da su Plitvička jezera u stalnom nastajanju i nestajanju (RIĐANOVIĆ 1976.). Razumijevanje prirodnih procesa (bioloških, hidroloških) omogućilo mu je anticipiranje ekoloških problema koji bi mogli zadesiti ovo područje.

Autor priželjkuje da se uskoro prouče sve odlike plitvičke flore i faune, pa da i to doprinese što boljem „glasu Plitvica“ i što većem broju posjetitelja. Hirc citira i Tkalčićev opis Plitvičkih jezera iz *Putna na Plitvice*, rukopisa iz 1860. godine, iz kojeg je uočljiva zabrinutost zbog „neznanja“ o plitvičkim ljepotama i nepostojanju većeg broja posjetitelja. Na Plitvičkim jezerima 1861. godine izgrađena je Carska kuća, turistički objekt s oko 15 postelja (VUKONIĆ 2005: 215). Hirc u opisima, uz putničku kuću, spominje hotel za koji navodi da ga je 1895. izgradilo Društvo.

U posebnom su odjeljku, u poglavlju Okolina Plitvičkih jezera, navedena brojna zanimljiva, za obilazak dostupna mjesta „koja imaju malo premaca“. Opisuje se tako npr. Ogulin s okolicom, Slunj s okolicom, navode se i opisuju brojne špilje, slapovi, opisuju se naselja, čak se opisuju i specifičnosti mikroklimatskih obilježja,

2 Lj. Vukotinović je izdao brojne knjige. U opisima s putovanja, posebno opisi prirodnih ljepota domovine svrstavaju ga u antologiju hrvatske putopisne proze (BOROŠAK-MARIJANOVIĆ 2003.).

što i dalje navodi na prisutne elemente turističkog vodiča koji cijelo područje vidi kao „turističku destinaciju“, tj. kao integrirani prostor koji kumulativnim atrakcijama može postati prostor intenzivnog okupljanja turista.

Hircovi opisi špilje Samograd i Gospića

Uz detaljno opisivanje vegetacijskog pokrova i nešto manje detaljnih opisa životinjskih vrsta, autor je pažnju posvetio opisima Velebita i njegovih krških reljefnih formi s detaljnim opisima nekoliko špilja. Hirc vidno obožava Velebit s raznovrsnim reljefnim oblicima („čunjasti velebitni kameni vrhovi“, „... se uzdiže lagano, opasana tvrdim liticama i pećinama i mnoga je tu sunovratna stiena ili kuk...“). Nekoliko poglavlja u putopisu posvećeno je špiljama. Povremeno se koristi pojam špilja, a povremeno pećina bez dodatnog objašnjavanja. I u ostalim poglavljima spominju se i opisuju brojne špilje s detaljima poput dimenzija ulaza, visine svodova, špiljskih ukrasa, itd. Ponegdje uočava kako su špiljski ukrasi dijelom uništeni, pa ih naziva „pokvareni stalaktiti“, pretpostavljajući da je to posljedica „vandalizma nerazumnih čobana“. Zanimljiv je opis špilje Samograd, koja je ujedno najstarija turistička špilja u Ličko-senjskoj županiji (BOŽIĆ 2015.). Premda nije bio prvi koji je pisao o Samogradu, daje do znanja kako je posjetio špilju već 1874. godine i kako su i prije njega „neki ...ukazali i pisali o ljepotama“. S obzirom na to da je s posebnim zanimanjem posjećivao i proučavao špilje, popis pećina Ličko-krbavske županije koje je napisao dr. Langhoffer temeljio se upravo na podacima D. Hirca i županijske oblasti u Gospiću (SAKAČ 1953.).

Premda u cijelom putopisu dominiraju opisi prirode s osobitostima krajobrazne, geomorfološke i biološke raznolikosti, u pojedinim se dijelovima opisuju i naselja. Tako se uz već spomenuti Karlobag, opisuju Otočac, Gospić, Perušić, Gračac i neka manja seoska naselja. Hircu je Gospić bio „baza“ za odlaske u okolna područja. Opisuje ga kao raštrkano selo koje čine vojnički stanovi, jer je u Gospiću bio „generalni štop za cijelu Liku, Krbavu i Zrmanju“. Osim toga, opisuje ga kao nekadašnji „kukavni turski grad“, a danas kao lijepo razvijeni grad (s preko 200 kuća i oko 2500 stanovnika), kao „grad najvećajnije okoline u Hrvatskoj“. Posebno mu se sviđjala „zgrada više gimnazije, najljepša zgrada u Gospiću od klesana kamena“. Spominje uvođenje vodovoda koji dovodi vodu u grad iz Brušana, a koji je otvoren 1894. godine. Zanimljivo je da se već tada ističe šuma Jasikovac (šuma hrastova, borova i ariša), kao rekreativno područje, mjesto po kojem se „rado šecu Gospićani“. Očito se autoru sviđio grad s posebno lijepim i izazovnim okolnim područjima, jer „ti otale

dopire pogled na Velebit, na one osobite čunjaste, velebne kamene vrhove, a s visine na cielu Liku, koju gledaš kao na dlanu, a s druge strane na more, na otoke Rab, Pag, razne školje i školjčice, dapače ti se za liepa dana iztaknu i Apenini u dalekoj Italiji“.

Zaključak

Putopis D. Hirca *Lika i Plitvička jezera* značajan je doprinos (u)poznavanju Like i Plitvičkih jezera s kraja 19. stoljeća. Od Lopašićevih i Hacquetovih, iz kojih je uzimao zanimljive informacije, do vlastitih opservacija, može se uočiti transformacija prostora, stanovništva i životnih uvjeta Like koje autor opisuje što daje posebnu vrijednost ovom putopisu. Razmatrano u kontekstu razvoja turističkog potencijala Like, ovo djelo ima vrijednost poučnog i vrijednog pisanog materijala, vodiča koji to nije, putopisa koji je i više od toga. Ovaj putopis se može sagledati kao vrijedan vodič nastao iz novog modela putovanja koji odražava potrebu za obogaćivanjem spoznaja, upoznavanjem prostora oko sebe kao i potrebu dijeljenja i širenja tih spoznaja. Naglašavanjem pojedinih prirodnih osobitosti, detaljnim opisima bioloških i geomorfoloških raznolikosti, ali i detaljnim informacijama o dostupnosti, sigurnosti i uvjetima putovanja, Hirc je napisao vodič i pozivnicu za turističke posjete Lici.

Literatura

- BOŽIĆ, VLADO. 2015. Špilja Samograd u Perušiću najstarija turistička špilja u Ličko-senjskoj županiji. *Senjski zbornik*, 42-43, Senj, 525-542.
- DeBEER, E.S. 1952. The development of the guide-books untill the early nineteenth century. *Journal of the British Archaeological Association*, 3rd series, London, 35-46.
- DUDA, DEAN. 1998. Žanrovi hrvatskog romantičarskog putopisa. *Dani Hvarškoga kazališta: građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 24, Split, 326-344.
- FELETAR, PETAR, 2016. *Hrvatske povijesne ceste*. Zagreb-Samobor: Meridijani.
- FRKOVIĆ, ALOJZIJE, 2009. Vaclav Leo Anderle (1859. – 1944.), šumar i ilustrator – utemeljitelj češke lovačke ilustracije, *Šumarski list*, 1-2, Zagreb, 629-635.
- FÜRŠCH, ELFRIEDE. 2019. Travelwriting. www.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118841570.iejs0217 (22. 8. 2019.)
- FÜRST-BJELIŠ, BORNA; LOZIĆ, SANJA; PERICA, DRAŽEN. 2001. Man and the Environment in the Central Velebit area – Baške Oštarije and surroundings. *Acta Geographica Croatica*, 35, Zagreb, 111-132.
- HACQUET, BALTHASAR. 2008. *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena: njihove zemljopisne rasprostranjenosti od Jadranskog pa sve do Crnog mora, njihova*

života i običaja, zanata i obrta, religije itd. a po povratku desetogodišnjeg proputovanja i četrdesetogodišnjeg boravka u tim krajevima. Split: Etnografski muzej u Splitu.

- HENEBERG, VEČESLAV. 1922. Lika prije Hacquetovih putovanja. *Narodna starina*, 1, Zagreb, 47-55.
- HIRC, DRAGUTIN. 1993. *Gorski kotar: slike, opisi i putopisi*, Rijeka: Tiskara Rijeka.
- HIRC, DRAGUTIN. 1993. *Hrvatsko primorje: slike, opisi i putopisi*, Rijeka: Tiskara Rijeka.
- HIRC, DRAGUTIN. 1996. *Lika i Plitvička jezera: putne uspomene*. Rijeka: Tiskara Rijeka.
- HORVATIĆ, DUBRAVKO. 2002. *Hrvatski putopis: od XVI st. do danas: antologijski izbor*. Zagreb: „K. KREŠIMIR“.
- JAFFARI, JAFFAR. 2000. *Encyclopedia of Tourism*. London, New York: Routledge.
- LOPAŠIĆ, RADOSLAV. 1989. *Dva hrvatska junaka: Marko Mesic i Luka Ibrišimović*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- PAVIĆ, MILORAD. 2012. Prostorna percepcija Istočnojadranskih otoka u očima stranih putnika od XVI. do XVIII stoljeća. Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 54, Zadar, 47-68.
- POLJAK, ŽELJKO 1994. *Hrvatska planinarska književnost: antologija: biografski leksikon*. Zagreb: Hrvatski planinarski savez.
- RAŽNJEVIĆ ZDRILIĆ, MARIJANA. 2013. Putopisi u Narodnom listu u prvom desetljeću 20. stoljeća. *Liburna*, 2, Zadar, 37-52.
- RIĐANOVIĆ, JOSIP. 1976. Hidrogeografske značajke Nacionalnog parka Plitvička jezera. *Geografski glasnik*, 38, Zagreb, 246-252.
- SAKAČ, KREŠIMIR. 1953. Kratki historijat speleologije u Hrvatskoj. *Speleolog*, 1, Zagreb, 2-7.
- SCHNEIDER, INGO 2002. O odnosu stvarnosti i fikcije u putopisima i etnografskim izvorima: prilog hermeneutici tuđine, *Narodna umjetnost*, 39, Zagreb, 159-174.
- ŠIŠIĆ, SONJA 2011. *Krajobrazna i biološka raznolikost Primorsko-goranske županije u djelima Dragutina Hirca*. Rijeka: Javna ustanova „Priroda“.
- TAFRA, ALEN. 2011. Dodir Mediterana i Istočne Europe u svjetlu „filozofske geografije“. *Metodički ogleđi*, 18, Zagreb, 67-82.
- VUKONIĆ, BORIS. 2005. *Povijest hrvatskog turizma*. Zagreb: Prometej.
- VUKONIĆ, BORIS; ČAVLEK, NEVENKA. 2001. *Rječnik turizma*. Zagreb: Masmedia.
- ZLODI, ZDRAVKA. 2007. Putopis Aleksandra Sapiehe u kontekstu epohe prosvjetiteljstva. *Povijesni prilozi*, 32, Zagreb, 183-206.

Izvori

- URL 1: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (31. 8. 2019.)
- URL 2: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51177> (31. 8. 2019.)